

ADRIAN CHIRCU

(Cluj-Napoca)

ADVERBUL DE MOD ÎN ALR, I, I ȘI ÎN ALRM I. HARTA „MERG ÎNCET”

„[...] fiecare linguist va scoate din hărțile Atlasului alt material prețios pentru preocupările sale științifice.”

(Pușcariu 1938, p. 406)

0. În studiul nostru, ne propunem să continuăm discuțiile privitoare la adverbul românesc, care, la nivel dialectal, nu a fost îndeajuns studiat¹. Parcurgerea cu atenție a atlaselor lingvistice românești scoate la iveală faptul că, în materialul cartografiat, se pot identifica informații prețioase despre întrebuințarea și distribuția adverbului.

1. De această dată ne vom opri asupra hărții „Merg încet”, prezentă în *Atlasul lingvistic român* (ALR I, I, h. 103), și reluată în *Micul atlas lingvistic român* (ALRM I, h. 141 – vezi pagina următoare), în care se poate observa importanța folosirii adverbului *încet*, ceea ce l-a și determinat, probabil, pe Al. Graur (1954, p. 50, col. IV) să-l includă în fondul principal lexical al limbii române.

1.1. Întrebarea din chestionarul ALR este una indirectă, pusă astfel: *Cum zici când nu mergi repede pe drum?*, iar autorii remarcă, la sfârșitul descrierii inventarului sintagmelor, că „adverbul *încet* prezintă variante formale și sinonime deosebit de interesante.”

2. Adverbul asupra căruia ne-am oprit este folosit alături de verbul *a merge*, ceea ce arată că autorii atlasului lingvistic au fost interesați de o anumită accepțiune a termenului, și anume cea care apare înregistrată în paginile DLR, la unul dintre înțelesurile lui *încet*: „I (*despre mișcări s. acțiuni; în opoziție cu iute, repede, curând*) liniștit, fără grabă, domol; p. ext. (*în opoziție cu aspru, tare*) lin, blând, deli

---

¹ Contribuția noastră trebuie corelată și cu informațiile din Chircu 2006, p. 421–431.

cat, pe nesimțite, cătinel, binișor”, care este asociat, în general, unor verbe de mișcare (*a merge, a umbla, a părăsi, a păși, a alerga, a porni, a veni, a ieși, a se duce, a ajunge, a conduce* etc.), apropiindu-se mai ales de semantismul unor adverbe latinești frecvent utilizate: *clementer, cunctanter, lente, minutatim, molle, molliter, paulatim, pedetemptim, remisse, segniter, spisse, tarde, taxim, tranquille*, în contexte similare.

2.1. Privitor la originea termenului în limba română, aceasta este fără îndoială latinească și are la bază adjectivul participial *qu(i)etus, -a, -um* (DLR) ‘liniștit, calm, pașnic, netulburat’ (participiul lui *quiescere* ‘a liniști, a se odihni, a se potoli, a înceta’), derivat ulterior cu pref. *în-*.

Celelalte dicționare românești ori romanice concordă în ceea ce privește etimologia: lat. *quietus, -a, -um* (EWRS 813), L. *quietus*, BL. *coetus* (Cihac I), lat. *quietus* (REW 6958), lat. *quietus, -a, -um* (CDDE 844), lat. *quies, quietis* (Resmeriță 1924), lat. *in* ‘în’ și *quietus* îld. *quietus* ‘liniștit’, part. d. *quiescere* ‘a liniști’ (Scriban 1939), lat. vulg. *quietus = cals. *quietus* (DEI), lat. *quietus* (DER), lat. *qu(i)etus* (DEX), ml **qui(i)etus, -a, -um* (MDA), lat. *quietus* (Tiktin II)².

În vechile noastre dicționare, *încet* este explicat prin: lat. *lente, paulatim, pedententim, remisso, sensim, tarde, taxum* (DLVI); lat. *leniter, lente, paulatim, remisse* (LCLV); lat. *lente, pedententim, non cito, paulatim* (SKDVL), lat. *paulatim* (DVL).

2.2. Descendenți ai cuvântului latinesc se întâlnesc și în alte limbi romanice³ (uneori, avem de-a face cu latinisme), însă sunt rare situațiile în care sunt folosiți cu valoare adverbială (cf. der. vfr. *quietement* ‘odihnindu-se, liniștit, liber’ – v.fr. *clamer quite* ‘a renunța la’; *coiment* ‘încet, fără zgomot’; it. *stare cheto* ‘a tăcea’, *lasciar cheto* ‘a nu deranja’, *chetamente* ‘încet, fără zgomot’); fr. *quitter* (vfr. *quiete* și *quite*; vfr. *coi* ‘calm, liniștit’), prov. *quet*, cat. *quiet*, sp. *quedo*

² A se vedea și explicația lui N. Drăganu (1927, p. 116): „*cet* (lat. *quietus, -a, um = quietus, -a, -um*)”.

³ Sau chiar în albaneză *i quetë* ‘calm, nemișcat, liniștit’; vezi Vătășescu 1997, p. 244.

(latinism *quieto*), port. *quedo* (mod. *quieto*), it. *cheto* (vit. *chetto*; sub influența lat. medievale *quedo*, *queo*, *quetto*, *quiito*; it. *quieto* – cultism), calabr. *cito* (avem și *quieto* – cultism), dalm. *kjiét*, engad. *quaid* (*quait*), sard. lug. și sept. *chiètu*; mer. *acchiètu*, friul. *čet*, sic. *kitu*, cors. *quétu*, gal. *quedo*, gasc. *quiét*⁴.

2.3. Din multitudinea adverbelor latinești amintite *supra* (§ 2.1.), româna, în afara lui *molle*, nu a moștenit nici un alt adverb care să exprime ideea de încet. Astfel, româna a trebuit să inoveze și să lărgească sfera semantică a lat. *quietus* (*quetus*: de la *merge liniștit*, *calm* s-a putut ajunge ușor la *merge încet*, *fără să fie grăbit*), care, cu timpul, fost întrebuițat și în locul lui *lentus*, care nu s-a păstrat în limba română.

2.4. În Romania occidentală, ținând cont de atestări (sp. sec. XIV; port. sec. XVI; fr. sec. XI), *lentus* pare a fi un cultism, iar Sextil Pușcariu (1974, p. 160) îl așază pe același plan pe *lentus* cu *quietus*, ceea ce contravine oarecum perspectivei diacronice. Descendenții lui *lentus* au două valori gramaticale, adjectivală și adverbială (pentru valoarea adverbială specializându-se formele în *-mente*, care sunt ulterioare formelor scurte, întâlnite, de altfel, cu valoare adverbială): cat. *lent*, *llent* (*lentament*), sp. *lento* (*lentamente*), it. *lento* (*lentamente*), fr. *lent* (*lentement*), port. *lento* (*lentamente*) etc.

2.4.1. De altfel, pe lângă întrebuițarea formelor în *-mente*, generale astăzi, avem și alte cuvinte, care exprimă aceeași idee și care sunt familiare (sp. *yo camino despacio*, *lento*, *despacito*, *pausadamente*; fr. *je vais doucement*, *tout doucement*; port. eu *caminho devagar*, *devagarinho*, *pausadamente*; it. *io camino piano-piano*, *piano*, *adaggio*).

O inovație similară s-a petrecut și în cazul lui lat. *planus*, care, la început, avea înțelesul ‘drept, plan, neted, ușor accesibil, clar, limpede, evident’ și, probabil, în timp, a dobândit sensul ‘încet, pe care te poți deplasa încet, fără prea mare dificultate’.

2.4.2. Cu această din urmă accepțiune este întrebuițat în zonele centrale ale României, după cum ne-a dovedesc descendenții săi, pre-

⁴ A se vedea și engl. *quit* și *quite* (în vengl. și în medioengleză: *quyt*, *quit*, *quyte*). În medioengleză, cunoștea „*an adverbial use*.” Probabil că e vorba despre un împrumut din franceză sau un latinism. Pentru mai multe detalii, a se vedea CDEE.

zenți în limbile romanice de ieri și de astăzi: it. *piano*, cors. *pianu*, sd. sept. *piànu* (+ *pianamènti*), sd. merid. *pranu*, engad. *piàn*, prov. *plan*, lim. *plan* (anc. lim. *pla*), sic. *chiànu*, calabr. *chianu*, nis. *plan*, friul. *planc*, fiprov. *plan*, care apar și cu o formă reduplicată (adesea diminutivată), pentru a exprima o nuanță de superlativ: it. *piano piano*, cors. *pian' pianinu*, sd. lug., sept. *pianu pianu*, engad. *piam-piàn*, prov. *plan plan* (*plan planin*, *plan planet*).

2.4.3. În vechea franceză se folosea și un descendent al adv. lat. *dulce* (adj. *dulcis*, *dulcem*: at. ~ 1100), al cărui înțeles ‘dulce, plăcut’ a cunoscut o evoluție interesată. Probabil că descendentul lat. *dulce* a însemnat la un moment dat ‘cu tandrețe, fără grabă, liniștit’ și, apoi, a dobândit înțelesul lat. *lentus* (at. 1080), al lat. *quietus* (at. sec. XIII) și al lat. *tranquillus* (at. 1460).

2.4.3.1. Astăzi, avem o formă derivată *doucement* (vfr. *douche-ment*), însă se pot identifica urme ale vechii utilizări în sintagme precum: *filer doux* ‘a se supune, a asculta’, *tout doux* ‘calm’, *partir en douce* ‘a pleca fără a face zgomot’, *avaler doux comme lait* ‘a fi credul, a nu purta pică’, *marcher tout doux* ‘a merge încet’. De altfel, descendentul lat. *dulcis*, *-e* este folosit cu valoare adverbială și în limba română nu numai cu sensul ‘plăcut’, ci și cu cel de ‘încet, lin’: „Viața lor curge *dulce* întocmai ca apele unui pârau liniștit (Filimon, O, I 30) [...]”; *O apă dezmierdătoare îl poartă dulce* (C. Petrescu S. 50)”⁵.

3. Revenind la situația din limba română, trebuie să menționăm faptul că, în vechile noastre texte⁶, circula și o formă nederivată, *cet*⁷, ceea ce evidențiază faptul că prefixul *în-* s-a atașat, ulterior, adjectivului, respectiv adverbului. Având în vedere proveniența sa participială, presupunem că valoarea primară este una adjectivală și, apoi,

⁵Apud DLR.

⁶Apud O. Densusianu (1997, p. 795) : „[...] dzise burăci și stătu [în] *cetă*”, PV, CVI, 29. Întâlnim aceeași formă, însoțită de o prepoziție compusă, și la I. De Camillis (2002, p. 177, 377) : „[...] care după mulți ani pin-*cet*, pin-*cet*, așa să schimbă, cît uneltele și îndireptările mtezii nu pot ca să cunoască [...]”.

⁷ Pentru evoluția lui *qu-* la *c-*, a se vedea exemple similare din *Appendix Probi*: *equ<u>s* non *ecus*, *coqu<u>s* non *cocus*, *coquens* non *cocens*, *coqui* non *coci*. Ne-am raportat la Väänänen 2006, p. 201.

prin conversiune, a dobândit o valoare adverbială, care, în limba actuală primează.

3.1. Dacă, în perspectivă etimologică, pentru *încet* sau pentru *moale*, lucrurile sunt clare, nu același lucru se poate afirma despre *mereu*, a cărui etimologie a fost îndelung dezbătută. Dicționarele consultate propun următoarele explicații: etimologie necunoscută. Cf. magh. *merö* ‘rigid, fix’ (DLR); *meriu* (Cihac II); lat. *malleus* (Resmeriță 1924); derivare de la *mere*, formă dialectală a lui *a merge* ‘a păși, a continua’ (DER); cf. magh. *merö* ‘rigid, fix’ (DEX); E. ns cf. magh. *merö* ‘rigid, fix’ (MDA); et. nec. (Tiktin II); *merö*, *merev*⁸ (EHW)⁹.

Vasile Bogrea (1921, p. 270) susține că „formal și semantic, cuvântul românesc corespunde perfect ung. *merö* ‘steif, fest, solid, lauter’”, iar Șt. Pașca (1943, p. 318) explică acest adverb „printr-o evoluție de sens, petrecută pe teren românesc, din acela figurat al cuvântului unguresc, de ‘greoi, stângaciu’, s-a ajuns la noi (în Banat, S. Crișanei și în S.–V. Transilvaniei, în opoziție cu ‘iute’, ‘tare’, ‘repede’, la sensul de ‘încet, cătinel, cătingan (cf. ALRM. I 141), fără grabă, domol, lin, în legătură cu verbe ca alucra, a umbla etc.”

3.2. Cât despre *cătilin* și *cătingan*, am reținut ampla explicație etimologică oferită de autorii DLR „din lat.-pop. *cautelinus s. *cautelenus «cu precauție, în mod prevăzător» (din *cautela* «prevedere»)). Cuvântul s-a simțit, prin etimologie populară, compus din *caute*

⁸ Acest din urmă etimon ar putea fi pus în legătură cu sensul înregistrat de B. Kelemen, L. Szász (DMR) „7. înv. neelastic, rigid [merev, merevedett]”, de unde s-a ajuns la ‘care se mișcă greu, încet’. De altfel, tot în maghiară, avem și adv. *meröen* care are și sensul ‘neclintit, țepăn’ (ibidem), dar și *mereven* ‘țepăn, înfipt, fix’ (ibidem).

⁹ În textele vechi, adverbul *mereu* este sporadic și este întâlnit, adesea, cu sensul ‘tot timpul’, cu care este întrebuințat și în zilele noastre, în limba populară: „Îmi fac ochii vale și părau / Nu se-neceată a cure *mereu*” (CCGR, p. 39). În letopisețele cronicarilor moldoveni (I. Neculce și M. Costin), *mereu* este folosit atât adverbial, cât și adjectival, în sintagma *pod mereu* ‘pod stabil, continuu’ în opoziție cu *pod mișcător, plutitor* (de pildă, la M. Costin (1958, p. 206) avem „[...] căreia i se adăuga *mereu* [adv.] alții”; „Și îndată au făcut pod *mereu* [adj.] pre coșuri peste Nistru.” (ibidem, p. 167).

și *lenis*¹⁰. Primul element, *căte*, a fost confundat cu *câta* «puțin» și astfel s-a format la megleniți *căterou* «repede» (*câta* + *rău*), opus lui *cătelin* «încetișor». După analogia lui *încetinel*, i s-a modificat sensul și s-a metatezat forma mai veche *cătelin* în *cătinel*, iar, prin substituire de sufix, s-a născut *cătinaș* și (după *nițel-nițică*, *puținel-puținică*), *cătinică*. Forma bihoreană *cătigan* s-a putut naște prin substituire de sufix (după *multigan*, *tirigan*, *virigan*)¹¹; cf. și Pușcariu 1924).

4. Studiul hărții lingvistice 103 din ALR I/141 din ALRM I, scoate la iveală faptul că, pentru contextual ales, se folosesc nu mai puțin de 14 termeni, unii dintre aceștia reprezentând derivate de la forme primare sau variante formale: *încet* (*încetișor*, *încetuc*, *încetinel*)¹¹, *moale*, *mereu* (*mereuș*, *mereuaș*), *cătulin*¹² (*cătinel*, *cătilinaș*)¹³, *cătigan* (*cătigan*, *cătینگănaș*)¹⁴.

În acest sens, Sextil Pușcariu (1938, p. 418) observa că „pentru sensul de intensitate pe care sufixele diminutive îl dau adjectivelor și adverbilor e instructivă harta 141: în foarte multe puncte nu se zice *merg încet*, ci *merg încetișor* (*încetinel*, *încetuc*, *cătinel*, *cătilinaș*, *mereuș*, *mereuaș*), care exprimă un grad mai intens decât forma fără sufix diminutiv.”

4.1. La aceștia se adaugă și alți termeni cu o rară întrebuințare și care coexistă, adesea, alături de *încet*: *legănat* (pct. 456 – Cuizovca/Orhei, pct. 665 Satul-Nou/Cetatea Albă, 658 Frumușica-Veche/Tighina, Moldova), *clătinat* (pct. 502 Cornești-Tîrg/Bălți, Moldova), *binisor* (pct. 880 Mîrșani/Dolj, pct. 885 Orlea/Romanați, Oltenia; respectiv pct. 746 Balta-Doamnei/Prahova, pct. 900 Țigănești/Teleorman, pct. 932 Mihăilești/Vlașca, Muntenia; pct. 691 (Giurgiu-lești/Ismail, la nord de Brăila, *gînișor*), *cîti nițel* + *binisor*

¹⁰A. de Cihac (I) consideră că adverbul *cătinel* ar fi o formă scurtă al lui *încetinel*.

¹¹ Vezi și pct. 808, 825, 820, 840, 850, 870, 878 (Oltenia), pct. 131, pct. 178 (sudul Transilvaniei), unde avem o variantă a lui *încetinel*, respectiv *încătunel* (DGDS).

¹² Informații interesante s-ar putea obține și din materialul cartografiat pe harta 92 (*Vorbesc încet*), din ALRRS, I (2005).

¹³ Pct. 308 (Meziad/Bihor), Crișana, *cătینگănaș*.

¹⁴ În ALR, mai apare înregistrat ca diminutiv al lui *cătigan*, și *cătینگănuș* (pct. 355 Firiza/Satu-Mare) sau *cătینگănuș* (pct. 295 Vad/Bihor).

(pct. 746 Balta-Doamnei/Prahova, lângă Ploiești, Muntenia), *cîte o fîră* (pct. 857 Babiciu-Praajma/Romanați, la sud de Dunăre), *cîcê cîta* (pct. 5 Berzeasca/Caraș, Banat), *dăbălat* (pct. 51 Semic/ Arad, la limita Banat cu Crișeana, la sud de Arad), *d'ê voiță* (pct. 352 Apșa (Apșa de Jos), Maramureș, pe Tisa), *cu treabă* (pct. 100 Mogoș/Alba, Transilvania de Vest), *iăvaș iăvaș ca turcu* (pct. 684 Niculițel/Tulcea, Dobrogea)¹⁵.

4.2. În dialectele sud-dunărene, inventarul și distribuția sunt următoarele: la aromâni, apare înregistrat un compus (prepoziție + *agale* < gr. *ἀγάλια*): *prăyalē* (pct. 05 Giurmaia de Sus, Crupnic, Bulgaria), *puyalēa* (pct. 06 Selia de Jos, Grecia), *payalja* (pct. 07 Perivoli, Grecia), *payalja-payalja* (pct. 08 Avdela, Grecia), *pepyale-yale* (pct. 09 Pleasa, Albania)¹⁶; la meglenromâni, avem, la fel ca în graiurile transilvănene și cele maramureșene, un descendent al lat. **cautelinus*: *cătulin* (pct. 012 Liumnița, Grecia), *cătigalia* (pct. 013 Țarnareca, Grecia), ultimul reprezentând, probabil, o contaminare cu *agalia*; la istroromâni, avem un împrumut din sârbo-croată, *pomalo* 'încet, câte puțin': *pomǎlǎ* (pct. 01 Valdarsa, Briani (Brdo), Italia), *pomǎlo* (pct. 02 Castelnuovo d'Istria, Seiani (Jeiani), Italia).

4.3. Cum însă nici hărțile ALR nu pot ilustra întru totul repartitia unor forme, în paginile dicționarilor sau atlaselor lingvistice, am identificat și alte variante formale, ceea ce ilustrează dinamica internă, mai ales sufixală, a limbii române. Astfel, la *încet*, se mai poate adăuga *încetuleț*, *încetuț*; la *mereu*, *mereor*, *mereior*, *mereuș*; la *moale*, *molışor*; la *cătulin*, *câtenelaș*, *câtenel*, *cătineluș*, *cătinelușel*, *câteneluț*, *cătineluț*, *cătinică*.

4.4. Referitor la repartitia teritorială a adverbelor inventariate, constatăm că *încet* are, de departe, cele mai multe ocurențe în nord-estul și estul țării, în zona Carpaților Orientali și în cea a Carpaților Meridionali, în sudul țării (Oltenia, Muntenia și Dobrogea) și în zona

¹⁵ Alți termeni specifici graiurilor sudice sunt *agale*, *alenea*, *domol*, *lejer*, *lento*, *lin*, *liniștit*, *mărunțel*, *mereu*, *potrivit*, mulți dintre ei înregistrați în DGDS.

¹⁶ Datele oferite de Tache Papahagi (DDR), completează informațiile înregistrate în ALR, deoarece, alături de *agale*, autorul menționează și sinonimele *anarga*, *cîteanior*, *cătulin*, *iavaș*, ceea ce dovedește că lat. *cautelinus* (+ derivate) se întâlnește și în acest dialect sud-dunărean.

Munților Apuseni. De asemenea, în aceste zone, mai ales în părțile de vest și de est ale Carpaților Orientali, jumătatea de nord, apare diminutivul *încetișor* în numeroase puncte de anchetă. Într-un singur punct de anchetă (268 Năsăud), este înregistrat *încetuc*, care trădează o influență sufixală diminutivală din Maramureșul vecin, unde sufixul *-uc* este general. Celălalt sufix diminutival, *-el*, e întâlnit în sudul țării, mai ales în zone de tranziție (Oltenia, nordul și estul Munteniei). Într-un singur loc al anchetei (pct. 56 Micălaca/Arad), se întrebuințează *moale*, alături de *încet*¹⁷.

4.5. Căținel e întâlnit în unele puncte de anchetă din Bucovina (pct. 370, 391, 392 și 400) și în centrul Transilvaniei, până în zona de sud¹⁸, în pct. 125 Sibiu, Poarta Turnului/Sibiu, iar formele sale derivate, *cățilin* și *cățilinaș*, au fost inventariate în pct. 96 Certege/Turda, Apuseni, pct. 351 Berbești/Maramureș, pct. 354 Iapa/Maramureș, pct. 361 Borșa, Gura Fântâniei/Maramureș, respectiv în pct. 269, 347, 348, 359, 360 (toate din Maramureș)¹⁹. În estul extrem al Moldovei (stânga Nistrului), s-a înregistrat într-un singur punct de anchetă (pct. 454 Stroești), ceea ce concordă cu atestările sale, în texte vechi moldovenești²⁰.

4.6. Adverbul mereu și derivatele sale, *mereuaș* și *mereuș*, sunt înregistrate doar în zona Banat-Hunedoara²¹ și la nord de Mureș (jud.

¹⁷ În pct. 180 Șchei-Brașov, jud. Brașov, avem *încet de tot*. În pct. 266 Ciceu-Giurgești/Someș, întâlnim o formă cu determinant propozițional: [...] *că m-am urît*.

¹⁸ În limba veche era mult mai răspândit, atât înspre Banat-Hunedoara („*Cățelin*, *cățelin* voui goni ei înaintea ta, pînă vei creaste și pămîntul să poți birui.” PO 23, p. 257), cât și spre Moldova („Pășit, oamenii miei, intraț în cămara voastră, încuiat ușa voastră, ascundeți-vă pușintel, *căținel*, *căținel*, pînă cînd va treace mînia Domnului.” (D, Pl, p. 679, 200r). În CV (XXVII, 42v/10, p. 312), avem o formă cu rotacism: „Întru multe dzile, *cățelinru* nutîndu, abia fumu întru Cnidu [...]”. Vasile Frățilă (1982, p. 149) semnalează amîndouă adverbele, *mereuș* și *căținel* (*cățilin*), în graiul de pe valea inferioară a Tirnavelor.

¹⁹ Pentru subdialectul maramureșean, a se vedea T. Papahagi (1925a, p. 216) și I.-M. Farcaș (2009, p. 209).

²⁰ Vezi nota 18.

²¹ Se pare că folosirea sa e veche în această zonă, din moment ce apare într-un text cu strat de limbă bănățean-hunedorean, însă cu altă semnificație: „[...] cu bum-bii și cu florile depreună și tot acest lucru dentreg și *mereu* aur era [...]” (PO 22,

Arad), în zona de tranziție cu subdialectul crișean, fiind inegal răspândit. Această distribuire ne face să-l considerăm ca făcând parte dintre primele elemente maghiare pătrunse în limba română (sec. XI-XII)²², urmând ca, apoi, din zona Banatului, să se extindă cu noul înțeles ‘încet’ și în alte zone. De asemenea, se observă că *mereu* e prezent, în general, în zonele de tranziție ale subdialectului bănățean (ajungând până în județul Alba, pct. 136 Micești)²³, pe când *mereuș*, exclusiv în sudul subdialectului crișean (pct. 59, 69 și 80)²⁴. Celălalt derivat, *mereuț*, se găsește în sudul Banatului (pct. 1, 10, 12 și 35)²⁵.

4.7. Ultimul dintre adverbele înregistrate în harta 103 (141), *cățingan* (cu derivatele sale), are răspândire unidialectală, caracterizând Crișana²⁶. În sudul acestei regiuni, cu excepția unui punct de anchetă (315 Ciumeghiu/Bihor), se folosește *cățingănaș* (pct. 305, 320 și 324), în vest, în est și în nord-est, *cățingan*, iar, în nord, se folosește *cățigan* (pct. 341, 343 și 345). Aria sa se intersectează, în Țara Oașului, cu cea a lui *cățilin*, prezent în Maramureșul învecinat²⁷ (Candrea 1906, p. 55)

5. Analiza faptelor de limbă cartografiate în hărțile ALR a permis identificarea unor particularități ce caracterizează atât dialectul dacoromân, cât și dialectele sud-dunărene, mult mai influențate de limbile cu care au venit în contact. Se observă că se pot identifica mai multe arii (patru la număr), inegal distribuite, însă relevante pentru a evidenția întrebuițarea adverbelor de mod în contextul ales (*a merge încet*).

De asemenea, compararea cu situația din celelalte limbi romanice a facilitat înțelegerea și relevarea unor aspecte care asigură limbii

p. 306). De asemenea, e prezent și în DVL ‘Rectus sive’. O. Densusianu (1915, p. 324) îl înregistrează și el.

²² Al. Rosetti (1986, p. 429): „putem socoti că primele elemente de limbă maghiară au pătruns în limba română în secolele al XI-lea–al XII-lea.”

²³ T. Papahagi (1925b, p. 67) îl înregistrează în Munții Apuseni, la Scărișoara, în sintagma „*umbă mereu*”.

²⁴ Termenul este semnalat și de Teofil Teaha în monografia sa (1961, p. 103).

²⁵ Ultima formă diminutivată este menționată de Pia Gradea (1960, p. 17).

²⁶ Acest adverb reprezintă o particularitate a subdialectului crișean (Rusu 1984, p. 285, p. 311).

²⁷ Vezi *supra*, 4.5.

române acea individualitate despre care au discutat mulți dintre învățații noștri. Astfel, limba română se dovedește a fi, și în acest caz, altfel romanică: a inovat ori a împrumutat, păstrându-și miezul latinesc.

BIBLIOGRAFIE

a) studii și articole:

- Bogrea 1921 = Vasile Bogrea, *VII. Elemente ungurești*, în DR, I, 1920–1921, p. 269–272.
- Candrea 1906 = I. Aureliu Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, în BSF, II, p. 35–85 + 1 hartă.
- Chircu 2006 = Adrian Chircu, *Adverbul românesc în diatopie (dialectul dacoromân)*, în Nicolae Saramandu (coord.), *Lucrările celui de-al XII-lea Simpozion național de dialectologie, Baia Mare, 5–7 mai 2006*, Cluj-Napoca, Editura Mega, p. 421–431.
- Densusianu 1915 = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hașegului*, București, Atelierele grafice Socec & Co, 1915.
- Densusianu 1997 = Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine (I – Les origines & II – Le seizième siècle)*. Ediție critică și note de V. Rusu. Prefață de B. Cazacu, București, Editura „Grai și Suflet–Cultura Națională”, 1997.
- Drăganu 1927 = Nicolae Drăganu, *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în DR, IV/1, 1924–1926, p. 76–168.
- Farcaș 2009 = Ioan-Mircea Farcaș, *Fonorfologia subdialectului maramureșean*, Nürenberg, Druckzentrum, 2009.
- Frățilă 1982 = Vasile Frățilă, *Probleme speciale de dialectologie. Graiul de pe valea inferioară a Tîrnavelor*, Timișoara, Tipografia Universității din Timișoara, 1982.
- Gradea 1960 = Pia Gradea, *O culegere de cuvinte bănățene*, în Romulus Todoran, Vasile Breban (eds.), *Materiale și cercetări dialectale*, I, București, Editura Academiei R.P.R., 1960, p. 127–141.
- Graur 1954 = Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, Editura Academiei R.P.R., 1954.
- Papahagi 1925a = Tache Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1925.
- Papahagi 1925b = Tache Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni*, în GS, II/1, p. 5–72 + 1 hartă.
- Pașca 1943 = Șt. Pașca, *În legătură cu rom. „MEREU”*, în DR, X/2, p. 315–318.
- Pușcariu 1924 = Sextil Pușcariu, *Etimologii. 2 (cătinel, arom. alina, dacor. călin, călăiu, căloń, cățină)*, în DR, III, 1922–1923, p. 658–666.
- Pușcariu 1938 = Sextil Pușcariu, *Pe marginea cărților*, în DR, IX, 1936–1938, p. 403–449.

- Puşcariu 1974 = Puşcariu, Sextil, *Locul limbii române între limbile romanice*, în idem, *Studii și cercetări*. Ediție îngrijită de Ilie Dan. Prefață de G. Istrate, București, Editura Minerva, 1974, p. 132–169.
- Rosetti 1986 = Al. Rosetti, *Istoria limbii române. De la origini pînă la începutul secolului al XVII-lea*. Ediție definitivă, București Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
- Rusu 1984 = Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1984.
- Teaha 1961 = Teofil Teaha, *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, Editura Academiei Române, 1961.
- Väänänen 2006 = Veikko Väänänen, *Introduction au latin vulgaire*, Paris, Librairie Klincksieck, 2006.
- Vătășescu 1997 = Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină din limba albaneză în comparație cu româna*, București, Institutul Român de Tracologie, 1997.

b) dicționare:

- CDDE = I-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine (A-putea)*. Ediție îngrijită și prefață de Gr. Brâncuș, București, Editura Paralela 45, 2003.
- CDEE = Walter W. Skeat, *The Concise Dictionary of English Etymology*, Hertfordshire, Wordsworth Editions, 1993.
- Cihac I, II = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, I. *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*; II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-modernes et albanais*, Francfort s/M, Ludolphe St. Goar, 1870, 1879.
- DDR = Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân general și etimologic/Dictionnaire aroumain (macédo-roumain) général et étymologique*, București, Editura Academiei R.S.R., 1974.
- DEI = I. Aurel Candrea, Gh., Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat*, vol. 1 (*Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*). Ediție anastatică îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I. O., 2010.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*. Ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă de Tudora Șandru-Mehedinți și Magdalena Popescu-Marin, București, Editura Saeculum I. O., 2002.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a 2-a, revizuită București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DGDS = Maria Marin (coord.), *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, vol. I (A–C), vol. II (D–O), vol. III (P–Z), București, Editura Academiei Române, 2009–2011.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, tomurile I–XIX, București, Editura Academiei Române, 2011 (ediție anastatică).
- DLVI = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, vol. I (*studiu introductiv, note și text*). Ediție de Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.

- DMR = Béla Kelemen, Lörinc Szász, *Dicționar maghiar-român/Magyar-Román Szótár*, vol. II (K–ZS), București, Editura Academiei Române, 2011.
- DVL = *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici și glosar de Gh. Chivu, București, Editura Academiei Române, 2008.
- EHW = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- EWRS = Sextil Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, zweite, unveränderte Auflage, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1975.
- LCLV = Grigore Maior, *Institutiones lingve valachicae. Lexicon compendiarium latino-valachicum*, vol. I–II. Ediție, studiu introductiv, note și indice de Alin-Mihai Gherman. Cuvânt înainte și rezumat de Iacob Mărza, Alba-Iulia, 2001.
- MDA = *Micul dicționar academic*, vol. II (D–H), București, Editura Univers Enciclopedic, 2002.
- Resmeriță 1924 = *Dicționarul etimologico-semantic al limbei române*, Craiova, Institutul de Editură „Ramuri”, 1924.
- REW = W. Meyer Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 7. unveränderte Auflage, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009.
- Scriban 1939 = August Scriban, *Dicționaru limbii românești*, edițiunea întâia, Iași, Institutul de Arte Grafice „Presa Bună”, 1939.
- SKDVL = Samuelis Klein, *Dictionarium Valahico-Latinum*. Bevezető tanulmányal közzéteszi Gáldi László, Budapest, Király Magyar Egyetemi Nyamda, 1944.
- Tiktin II = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3. Neubearbeitete Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Band II, D–O, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2003.

c) izvoare:

- ALR I, I = *Atlasul lingvistic român* [...], publicat de Muzeul Limbei Române din Cluj, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea I, vol. I, de Sever Pop, Cluj, 1938.
- ALRM II, I = *Micul Atlas lingvistic român* [...], publicat de Muzeul Limbei Române, sub conducerea lui Sextil Pușcariu. Partea II, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu–Leipzig, 1940.
- ALRRS, I = Nicolae Saramandu (coord.), *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2005.
- CCGR = *Cântece câmpenești cu glasuri românești (1768)*. Ediția a IV-a, îngrijită și prefațată de Mircea Popa, Cluj-Napoca, Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Cluj, 2008.
- CV = *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, București, Editura Academiei R.S.R., 1981.
- Costin 1958 = Miron Costin, *Opere*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

- D, PÎ = Dosoftei, *Psaltirea de-nțales*. Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007.
- De Camillis 2002 = Iosif De Camillis, *Catehismul*. Prefața: Iacob Mârza. Transcrierea textului, studiul introductiv, îngrijirea ediției: Eva Mârza. Studiul teologic: Anton Rus. Bibliografie selectivă, indice: Eva Mârza, Anton Rus, Sibiu, Editura Imago, 2002.
- PO = *Palia de la Orăștie (1581–1582). Text – facsimile – indice*. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.

L'ADVERBE DE MANIÈRE DANS
L'ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN (ALR I, I ET ALRM I).
LA CARTE 'JE VAIS DOUCEMENT'
(Résumé)

Dans notre étude, nous nous proposons de poursuivre les discussions concernant l'adverbe roumain de manière qui, au niveau dialectal, n'a pas été suffisamment étudié. Le parcours attentif des atlas linguistiques offre, dans le matériel cartographié, des renseignements précieux sur l'emploi et la distribution des adverbes.

Les faits de langue investigués (la carte *Merg încet* 'Je vais doucement') ont permis d'observer qu'en roumain, pour la notion 'doucement', on distingue quatre grandes zones différemment distribuées: au sud-ouest, *mereu* et ses dérivés; à l'ouest, *cățingan* et ses variantes formelles; au centre-nord, *cățelin* et ses dérivés et, au nord-est et au sud, *încet* et ses dérivés, auxquels s'ajoutent sporadiquement d'autres termes. L'auteur se réfère aussi, dans la première partie de son étude, aux langues romanes sœurs, afin de donner une meilleure compréhension du phénomène et afin d'élargir son raisonnement.

CUVINTE-CHEIE: *adverb, română, dialecte, subdialecte, repartiiie dialectală, hărți lingvistice, limbi romanice, latină, diacronie.*

MOTS-CLÉS: *adverbe, roumain, dialectes, sous-dialectes, répartition dialectale, cartes linguistiques, langues romanes, latin, diachronie.*

*Universitatea „Babeș-Bolyai”
Facultatea de Litere
Cluj-Napoca, str. Horea, 31*